Pakkoavioliitto

Lakivaliokunta 19.11.2021

Johanna Niemi
Prosessioikeuden professori
Turun yliopisto

HE 172/2021

Yleiskommentti

On positiivista, että hallitus pitää pakkoavioliittojen ja alaikäisten avioliittojen ehkäisemistä tärkeänä. On kuitenkin epävarmaa, onko tällä ehdotuksella toivottua vaikutusta. Kuten jäljempänä tuon esiin, lapsiavioliittoa koskevalla säännöksellä voi olla jopa ei-toivottuja vaikutuksia. Pakkoavioliittoa koskevalla ehdotuksella tuskin on ei-toivottuja vaikutuksia.

Avioliiton mitätöiminen

Ehdotukseen ei sisälly avioliiton mitätöimistä. Tämä on kuitenkin avioliittoon pakotettujen taholta koettu tärkeäksi. Osa heistä kokee, että avioliittoa koskeva merkintä tulisi poistaa väestötietorekisteristä. Ehdotuksessa mitätöintivaihto torjutaan käsitelainopillisilla argumenteilla, joiden mukaan sanasta mitätöinti seuraa automaattisesti tietynlaiset oikeusseuraamukset. Tällainen päättely ei lainvalmistelussa tai oikeustieteessä ole nykypäivää.

Avioliiton mitättömyydestä pakottamistapauksessa on meillä ollut aikaisemmin säännös, ja Islannissa näin on tälläkin hetkellä. Mitätöinnin seuraamuksista voidaan säätää laissa, ihan niin kuin avioeronkin oikeusseurauksista säädetään laissa. On mahdollista säätää, että avioliiton aikana syntyneen lapsen kohdalla isyysolettama säilyy siitä huolimatta, että avioliitto puolisoiden välillä mitätöidään.

Jos mitätöintivaihtoehto olisi laissa, sitä koskevia vaatimuksia tulisi tuomioistuimiin vain harvoin ja vielä harvemmin niihin liittyisi lapsia.

Pakotetulla voisi olla mahdollisuus valita mitätöinnin ja kumoamisen välillä.

> AL 19 §
>
> Vihkiminen on mitätön, jos se ei ole tapahtunut siten kuin 15 §:ssä säädetään tai jos vihkimisen on toimittanut joku, jolla ei ollut vihkimisoikeutta.
>
> Tasavallan presidentti voi kuitenkin erittäin painavista syistä päättää, että vihkimistä, joka 1 momentin mukaan on mitätön, on pidettävä pätevänä. Tätä koskevan hakemuksen voi tehdä kumpikin vihityistä taikka, jos jompikumpi on kuollut, hänen perillisensä.
>
> *Jos toinen tai molemmat puolisot on pakotettu avioliittoon, vihkiminen voidaan mitätöidä pakotetun puolison hakemuksesta. Hakemus on tehtävä kuuden kuukauden määräajassa pakottamisen päättymisestä.*

Avioliiton kumoaminen

Avioliittoon pakottaminen on vakava ihmis- ja perusoikeuksien loukkaus. Useat ihmisoikeussopimukset sisältävät oikeuden solmia avioliitto puolisoiden vapaan suostumuksen perusteella. Avioliittoon pakottamisella on syvällisiä vaikutuksia pakotetun asemaan. Pakotettuun avioliittoon sisältyy useimmiten seksuaalista hyväksikäyttöä, usein myös väkivaltaa. Taloudellinen hyväksikäyttö on tavallista, samoin pakotetun liikkumisvapauden rajoittaminen.

On tärkeää, että lainsäädännöllä pyritään ehkäisemään pakkoavioliittoja ja helpottamaan sellaisesta aiheutuneita vahinkoja. Olisi toivottavaa, että tämä lähtökohta tulisi voimakkaammin esiin hallituksen esityksen perusteluissa. Olisi myös toivottavaa, että tavoite näkyisi vahvemmin ehdotetuissa pykälissä.

Esityksen keskeinen sisältö on se, pakkoavioliiton kumoaminen olisi avioeroon rinnastettava menettely. Esityksessä kuitenkin pidetään avioeroa parempana vaihtoehtona: ’Avioliiton purkaminen on joka tapauksessa menettelyllisesti yksinkertaisempaa tavanomaisessa avioeromenettelyssä.’ Ajattelutapa on avioliittoon pakotetun näkökulmasta erikoinen.

Avioliiton kumoaminen eroaa ehdotuksen mukaan avioerosta siten, että kumoamisen saa ilman harkinta-aikaa, jos pystyy näyttämään toteen pakottamisen. Pakottamisen näyttäminen on esityksen mukaan vaikeaa:

> ’Avioliiton kumoamista koskevassa asiassa hakijan on esitettävä uskottava näyttö avioliittoon pakottamisesta….Näyttöön liittyvät vaikeudet näissä asioissa ovat omiaan kaventamaan halukkuutta menettelyn käyttöön.’ HE 4.3.2.

Avioliittoon pakotetut henkilöt ovat usein kokeneet paljon ja pitkäaikaista väkivaltaa tai pakottamista. Usein he ovat olleet eristettyinä muusta maailmasta – jotkut fyysisesti, osa henkisesti. Keskittyminen näytön esittämiseen ei ole tällöin kovin helppoa. Siten olisi tärkeää pohtia, millaista näyttöä asiassa voidaan esittää ja miten tilannetta voisi heidän kannaltaan helpottaa.

Ensinnä olisi tärkeää todeta perusteluissa, että tuomioistuin kumoaa avioliiton, jos toinen puoliso myöntää pakottamisen. Näin tulisi olla riippumatta siitä, onko tämä puoliso itse osallistunut pakottamiseen. Samoin kumoaminen tulee myöntää, jos puolisot hakevat kumoamista yhdessä esimerkiksi sillä perusteella, että heidät molemmat on pakotettu. Yhteiskunnalla ei ole intressiä pysyttää ihmisiä naimisissa, jos he haluavat avioliiton kumoamista pakottamisen perusteella.

Toiseksi, vaadittavaa näyttökynnystä ei ole tarpeen käyttää hakemusten määrän vähentämiseen, kuten perusteluissa tunnutaan toivovan. Siten lain sanamuodossa voitaisiin osoittaa, että pakottamisesta ei edellytetä erityisen korkeaa näyttöä. Yhteiskunnallahan ei ole mitään syytä pitää ihmisiä naimisissa, jos toinen heistä kokee tulleensa pakotetuksi. Kertomus pakottamisesta voi useimmissa tapauksissa olla riittävä näyttö. Siten pykälä voitaisiin muotoilla esimerkiksi seuraavasti:

27 a §
Avioliitto on kumottava, jos *osoitetaan todennäköiseksi, että* aviopuoliso on pakotettu avioliittoon.

Avioliitto on kumottava myös, jos puolisot hakevat kumoamista yhdessä tai toinen puoliso myöntää pakottamisen.

Avioliiton kumoamisen oikeusvaikutukset

Avioliitolla on huomattavia taloudellisia vaikutuksia. Osituksessa pääsääntöisesti molempien puolisoiden omaisuus jaetaan tasan puolisoiden kesken. Tämä on täysin kohtuutonta siinä tapauksessa, että pakotettu puoliso on varakkaampi.

HE:n perusteluissa oleva viittaus mahdollisuuteen kohtuullistaa ositusta ei ole riittävä. Kohtuullistaminen ei ole oikeuskäytännössä kovin tavallista. Pitäisi olla selvää, että avioliittoon pakotettu ei joudu maksamaan tasinkoa, riippumatta siitä, onko pakottaja toinen puoliso tai muu taho (vanhemmat, sukulaiset).

Lisäksi tulisi selkeästi todeta, että vahingonkorvauslain 6 §:ssä säädetty kärsimyskorvaus voi tulla sovellettavaksi pakotetun avioliiton kumoamistapauksissa.

> Vahingonkorvauslain 6 §: Oikeus korvaukseen loukkauksen aiheuttamasta kärsimyksestä on sillä:
> 1) jonka vapautta, rauhaa, kunniaa tai yksityiselämää on rangaistavaksi säädetyllä teolla loukattu;
> 2) jota on rangaistavaksi säädetyllä teolla syrjitty;
> 3) jonka henkilökohtaista koskemattomuutta on tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta vakavasti loukattu;
> 4) jonka ihmisarvoa on tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta vakavasti loukattu muulla, 1–3 kohdassa tarkoitettuihin loukkauksiin verrattavalla tavalla.

Suhde lapsiin

Avioliiton kumoamisen oikeusvaikutusten rinnastamista avioeroon perustellaan erityisesti lapsen edulla. Ehdotuksessa on vahva eetos, jonka mukaan lapsen etu edellyttää aviolapsen aseman säilyttämistä kaikissa tapauksissa eikä lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta tarvita mitään avioerotilanteesta poikkeavia säännöksiä. Tämä ei ole ainoa mahdollinen sääntely – Suomessa lapsen asema määräytyy isyyden kautta, ei vanhempien avioliiton. Tässä vaiheessa ei ole mahdollista lähteä muuttamaan valittua ratkaisua, jonka mukaan kumoamistilanteessa edetään avioerosäännösten mukaan.

Mielestäni olisi kuitenkin aiheellista tunnustaa se tosiasia, että edellytykset pakottaneen vanhemman osallistumiselle lapsen huoltoon ja tapaamisoikeuteen eivät tilanteessa ole parhaat mahdolliset. Tässä on syytä muistuttaa Istanbulin sopimuksen 31 artiklasta, jonka mukaan lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta päätettäessä tulee ottaa huomioon väkivalta, myös toiseen vanhempaan kohdistunut. Sen vuoksi ehdotan avioliittolain 32 §:ään seuraavaa täsmennystä:

32 §
Avioeroa, avioliiton kumoamista tai yhteiselämän lopettamista koskevassa asiassa tuomioistuimen on omasta aloitteestaan otettava käsiteltäväksi kysymys siitä, miten puolisoiden lasten huolto ja tapaamisoikeus olisi lapsen etua silmällä pitäen järjestettävä.

Lapsen huoltoa ja tapaamisoikeutta käsitellessään tuomioistuimen on erityisesti kiinnitettävä asianosaisten huomiota siihen, että huollon ja tapaamisoikeuden tarkoituksena on turvata lapsen myönteiset ja läheiset suhteet kumpaankin vanhempaan *sekä suojella lasta kaikenlaiselta väkivallalta.*

Lapsen vanhemman tai sosiaalilautakunnan vaatimuksesta tuomioistuimen tulee antaa päätös huollosta ja tapaamisoikeudesta noudattaen lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta annetun lain (361/1983) säännöksiä.

Alaikäisten avioliitot

’Esityksen yhtenä tavoitteena on ehkäistä alaikäisavioliittojen solmimista ulkomailla. Alaikäisavioliittojen ehkäiseminen on lapsen edun mukaista.’ He 4.3.2.

Alaikäisten avioitumisen ehkäisemisen näkökulmasta tehokkainta olisi todeta Ruotsin mallin mukaan, että Suomi ei tunnusta alaikäisen solmimaa avioliittoa. Mielestäni tämä on ainoa tehokas ja selkeä malli.

Ehdotettu malli perustuu yksittäistapauksia koskevaan harkintaan, jolloin tunnustaminen tehdään, kun siihen on erityisiä syitä. Erityisten syiden arviointi on vaikeaa, niiden selvittely työlästä ja lopputulos voi olla sattumanvarainen riippuen siitä, mitä tietoja ’erityisistä syistä’ saadaan. Oleskelulupia koskevista puhutteluista tiedetään, että ihmisten yhteiselämän ja intiimisuhteiden kysely on piinallista ja sikäli vaikeaa, että todellisen tilanteen selville saaminen ei helposti onnistu. Vaikeusastetta lisää se, että toinen osapuoli on alaikäinen.

On myös olemassa riski, että erityiset syyt johtaa lain kiertämiseen ja alaikäisiä – lähinnä tyttöjä – vahingoittaviin käytäntöihin, kuten teiniraskauksiin.

Erityisenä syynä esitetään alaikäisen lapsen saaman lapsen etua. Tässä kohdin on kuitenkin parempi turvautua isyyden selvittämiseen, jolloin voidaan tarvittaessa toimia yhteistyössä kyseisen maan viranomaisten kanssa ja jos pari tulee Suomeen, selvittäminen on mahdollista täällä.

Lakiteknisesti ehdotetussa AL 115 §:ssä on mielestäni ongelma, kun se koskee vain tilanteita, joissa toisella on asuinpaikka Suomessa. On sangen mahdollista, että Suomen kansalainen asuu muussa (aurinkoisessa, köyhässä) maassa, löytää sieltä alaikäisen kumppanin ja muuttaa avioiduttuaan Suomeen. Vaikka säännöksen tarkoituksena on estää maahanmuuttajia kiertämästä oleskelulupasäännöksiä, tarkoitus ei liene luoda Suomen kansalaisille erityistä tietä solmia avioliittoja alaikäisten kanssa. Säännöksen soveltamisalan sitominen asuinpaikkaan ei ole toimiva ratkaisu. Lainsäädäntövertailun mukaan muissa pohjoismaissa käytetään sen tyyppisiä ilmauksia kuin side tai yhteys (Ruotsiin) tms. Ylipäätään näissä tilanteissa Suomen edustuston on tavattoman vaikeaa selvittää ’erityisiä syitä’ oleskelulupaharkinnassa.

115 a §
Avioliittoa, joka täyttää 115 §:n mukaiset pätevyyden edellytykset, ei kuitenkaan pidetä pätevänä Suomessa, ellei siihen ole erityisiä syitä, jos avioliittoa solmittaessa ainakin toinen kihlakumppaneista oli alle 18-vuotias (poist: *ja ainakin toisella oli asuinpaikka Suomessa).*

Oleskelulupa

HE:ssä ei käsitellä oleskelulupaan liittyviä kysymyksiä. Ne ovat kuitenkin pakkoavioliiton kohdalla varsin keskeisiä, jotta pakotetut eivät joutuisi kärsimään väkivallasta vuosia maastakarkoitusta pelätessään.

UlkL 54.6 §

Uusi määräaikainen oleskelulupa myönnetään uudella perusteella, jos ulkomaalaiselle voitaisiin myöntää ensimmäinen oleskelulupa tällä uudella perusteella.

Ulkomaalaiselle, jolle on myönnetty tilapäinen tai jatkuva oleskelulupa perhesiteen perusteella, voidaan myöntää oleskelulupa perhesiteen päätyttyä, *jos*

1) *(sillä perusteella, että henkilöllä poist.) hänellä* on kiinteät siteet Suomeen,
2) *hänet on pakotettu avioliittoon,*
3) *hän tai hänen lapsensa on joutunut Suomessa lähisuhdeväkivallan uhriksi tai*
4) *hän tai hänen lapsensa on joutunut Suomessa seksuaalisen tai muun hyväksikäytön kohteeksi.*

Nykyinen momentti:

Uusi määräaikainen oleskelulupa myönnetään uudella perusteella, jos ulkomaalaiselle voitaisiin myöntää ensimmäinen oleskelulupa tällä uudella perusteella. Ulkomaalaiselle, jolle on myönnetty tilapäinen tai jatkuva oleskelulupa perhesiteen perusteella, voidaan myöntää oleskelulupa perhesiteen päätyttyä sillä perusteella, että henkilöllä on kiinteät siteet Suomeen tai että hänen henkilökohtainen tilanteensa on erityisen vaikea puolison häneen tai hänen lapseensa perhesiteen voimassaolon aikana kohdistaman tai hyväksymän väkivallan tai hyväksikäytön vuoksi ja luvan epääminen olisi olosuhteet huomioon ottaen kohtuutonta.

Rikoslain muuttaminen

Pidän erityisen avioliittoon pakottamista koskevan kriminalisoinnin säätämistä tarpeellisena. Vaikka teko sinänsä voi täyttää voimassa olevan pakottamis-rikoksen tunnusmerkistön, pakkoavioliitot ovat yleensä vakavampia tapauksia kuin kyseisessä lainkohdassa on tarkoitettu.

Lakialoitteessa esitetyt muotoilut osoittavat, että tällainen rikostunnusmerkistö on mahdollista säätää. Katsoisin kuitenkin, että asia vaatii vielä valmistelua.

Muutama huomio esitetystä muotoilusta: Pakottamisen tekomuodoissa on aiheellista mainita väkivalta, esim. ’väkivallalla tai sillä uhkaamisella…’ Asiaan liittyy näkökohtia, jotka liittyvät

kansainväliseen toimivaltaan rikosasioissa. Niiden sääntely onnistunee paremmin RL 1 lukuun tehtävillä lisäyksillä kuin tunnusmerkistöön sisään kirjoittamalla. Toinen momentti, joka koskee osallisuutta, vaikuttaa tarpeettomalta, sillä yllytystä ja avunantoa koskevat rikosoikeuden periaatteet sallivat myötävaikutuksen huomioon ottamisen varsin laajalti.

Toiseen valtioon houkuttelemista koskeva tunnusmerkistö on myös tarpeellinen. Siinä kiinnittää huomiota melko alhainen rangaistusasteikko. Asteikkoa tulisi verrata yllytyksen, yrityksen ja avunannon asteikkoihin, joka on joko sama (yllytys) tai kolme neljännestä (avunantoja ja yritys) kuin tekijään sovellettava asteikko.